

17. Halicka, M.; Halicki, J. (2010). Przemoc wobec ludzi starszych. Na przykładzie badan srodowiskowych w wojewodztwie podlaskim. Bialystok. 208 s.

18. Jathanna, R.; Latha, K.S. (2008). Care-giving and CaregiverStress: A CFSE Report. Indian Journal of Gerontology. Vol. 22, № 3-4, 456 p.

19. World Report on Violence and Health, (2002), WHO R. 126-127.

20. Smith, R.S. (2000). Fraud and Financial Abuse of older People. Current Issues in Criminal Justice. Vol. 11, № 3 P. 290.

21. Fundamental Rights:Challenges and Achivements in 2010: Annual Report. (2011). EU Agency for Fundamental Rights. 199 p.

22. Haievaia, O.V. (2022). Ctarinnia liudstva yak svitova problema. Suchasni aspekty modernizatsii nauky: stan, problemy, tendentsii rozvytku : zb. tez KhKhII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 07 lypnia 2022 r. Liubliana, Kyiv, Vyd-vo «GoToPrint». 563 s. [S. 39-44].

Надійшла (received) 06.06.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Гасвая Олександра Валентинівна (Oleksandra Gayevaya) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри права, заступник директора з наукової роботи навчально-наукового інституту Соціально-гуманітарних технологій, кандидат юридичних наук; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6710-9014>;

Гаряєва Ганна Михайлівна (Ganna Garyayeva) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри права, м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/000-0002-4061-1987>;

Лисенко Ірина Вячеславівна (Iryna Lysenko) – завідувач кафедри права, кандидат юридичних наук, м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3392-6056>

УДК 316.6:159.98

doi: 10.20998/2227-6890.2022.1.10

T.V. ГУРА, I.V. АСЄЄВА

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проведений аналіз особливостей проведення соціальної роботи в суспільстві. Особлива увага приділена поглядам вітчизняних та зарубіжних науковців щодо висвітлення зв'язку соціології з психологією. Розглянуто основні методи практичної психології, що підвищують ефективність роботи соціального працівника. Автори пропонують активне впровадження в діяльність соціального працівника під час його індивідуальної та групової роботи методів практичної психології: психодіагностики, психоконсультування, психотерапії та психопрофілактики.

Ключові слова: соціально-психологічна служба, практичний психолог, соціальний працівник, психоконсультування, психодіагностика, психотерапія, психопрофілактика.

T.V. HURA, I.V. ASIEIEVA

PECULIARITIES OF SOCIAL WORK: PSYCHOLOGICAL ASPECT

The features of social work in society are analyzed in the article. Particular attention is paid to the views of domestic and foreign scholars on the relation between sociology and psychology. The main methods of practical psychology that increase the efficiency of a social worker are considered. The authors propose the active implementation of the methods of practical psychology in the activities of a social worker during his individual and group work, such as psychodiagnostics, psychoconsulting, psychotherapy and psychoprophylaxis.

Key words: social and psychological service, practical psychologist, social worker, psychoconsulting, psychodiagnostics, psychotherapy, psychoprophylaxis.

Постановка проблеми. Соціально-психологічні служби, як складові державної системи охорони психічного і соціального здоров'я громадян, покликані надавати соціальну і психологічну допомогу особистості не тільки у кризові моменти її життя, а й у процесі розвитку і саморозвитку. При цьому мова йде про кваліфіковану допомогу, таку допомогу, що здійснюється на наукових засадах і має на меті захист особистості, її честі і гідності, сприяння її повноцінному розвитку і саморозвитку.

Сьогодні соціально-психологічна служба пройшла етап становлення, довівши свою необхідність для соціальної і психологічної практики. Практичні психологи і соціальні працівники, здійснюючи свої професійні обов'язки, вирішують актуальні завдання сучасної галузі – соціально-психологічний супровід різних сфер діяльності, захист психічного здоров'я, профілактика протиправної поведінки, насильства, підвищення психологічної культури, надання допомоги

постраждалим від військових дій тощо [10, С.6-7].

В освітній процес підготовки магістрів зі спеціальності 053 «Психологія» з 2020/2021 н. р. впроваджується курс «Соціальна робота та психологічна служба». Він є нормативним для підготовки психологів в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»). Тому вважаємо актуальним висвітлити зв'язок між соціальною роботою та психологічною службою, так як ця наукова проблема існує і потребує вирішення. Виділення невирішених раніше частин проблеми полягає в тому, що раніше не був в достатній мірі доведений зв'язок між соціальною роботою та психологічною службою. Тому виникла необхідність висвітлення даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З проблем, в яких започатковано її розгляд і на які спираються автори, цілком підтверджує її важливість і значущість соціальної роботи та ефективність

діяльності соціально-психологічної служби. Так, вивченню проблем соціально-психологічної служби приділена увага в роботах О. Бондаренко [1]. Значення мотиваційної сфери в роботі психолога висвітлені в роботах Ж. Вірної [2]. Про організацію діяльності психолога соціально-психологічної служби підкреслювали у своїх роботах В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева [6; 8; 9]. А. Коваленко, М. Корнев, Л. Орбан-Лембрик, О. Донченко та В. Москаленко вказували на досвід використання психологічних наробок в соціологічних дослідженнях [3; 4; 5; 7].

Зарубіжних дослідників також зацікавив зв'язок соціальної роботи та психологічної служби. Серед них такі відомі науковці, як: До К., Ф. Дейн, Л. Райтсман; М. Дейуш, Х. Хомслейн; В. Строб, В. Стефенсон; К. Шейвер; К. Стефан, В. Слефан, Л. Стрикленд, Е. Абуд, К. Герген [13; 14; 15; 16; 17 18].

Мета статті полягає в ефективності проведення соціальної роботи за рахунок впровадження під час її виконання методів практичної психології.

Виклад основного матеріалу. Соціальні працівники як професіонали осмислюють сутність життєдіяльності окремої особистості, групи людей, визначають зміни їх особистості під впливом різних економічних, соціально-психологічних факторів. І не тільки осмислюють, але й вирішують практичні завдання з надання допомоги окремим людям (групам, спільнотам) для успішного вирішення життєвих завдань, реалізації інтересів і прагнень. Дослідники у сфері соціальної роботи, соціальної педагогіки та психології, серед яких: В. Сластенін, І. Зимняга, Н. Кузьміна, В. Бочарова, С. Беличева та ін. вважають, що оволодіти професією соціального працівника можна тільки в індивідуально-особистісному, діяльнісному контексті [11].

В.Бочарова вважає, що професіоналізм як одне з провідних доданків соціальної роботи базується і формується на основі особистісних та професійних якостей, ціннісних орієнтацій та інтересів соціального працівника [12].

Основна мета соціальної роботи – поліпшити життя клієнтів шляхом зміни їх внутрішнього світу та зовнішніх обставин, які впливають на цей світ, тому психологічні основи соціальної роботи включають як загальнотеоретичні психологічні концепції, так і методи практичної психології.

Вже від самого початку у процесі становлення та інституціалізації соціальної роботи було ясно, що її органічна складова – це психологічна діяльність соціальних працівників та психологів, психосоціальна робота з індивідом і групою.

У рамках соціальної роботи виникла і соціальна індивідуальна психотерапія, тому в перший період соціальна робота навіть зводилася до соціально-психологічної роботи.

Безпосередню методологічну основу психологічної практики соціальної роботи становлять, безперечно, фундаментальні загальнопсихологічні вчення про особистість, її структуру, типологію та розвиток; теорії темпераменту і характеру; потреби і мотивації

поведінки; концепції психології групи та спілкування; конфлікти та девіації.

Багато підходів до соціальної роботи спираються на ті чи інші психологічні погляди. Так, наприклад, психоаналіз став основою для діагностичної теорії соціальної роботи, що пізніше визначило метод індивідуальної психосоціальної роботи. В останні десятиліття особливе значення для стратегії соціальної роботи набувають положення гуманістичної психології (головні з них – про самоактуалізацію А. Маслоу та особистісне зростання К. Роджерса). Це доводить, що: по-перше, у своїй основі сутність, зміст і методи соціальної роботи визначаються принципом гуманізму і, по-друге, ці положення дозволяють зрозуміти людину як цілісну особистість, що знаходиться у взаємодії зі своїм оточенням.

І соціальна робота, і психологія мають прикладний характер, а для практики соціальної роботи особливого значення набувають такі напрямки: 1) психодіагностика - галузь психічного знання, пов'язана з встановленням психологічного діагнозу (актуальна для соціального прогнозування, консультування та психотерапевтичної допомоги тощо) [3]; психологічне консультування – надання допомоги психічно нормальним людям для досягнення ними будь-яких цілей, більш ефективної організації поведінки. Сучасна психологія має великі можливості використання її в соціальній роботі за допомогою різних способів взаємодії з клієнтом: психодрама, музикотерапія, рольова гра та ін. [4].

Таким чином, ефективна соціальна робота неможлива без знання основ психології. Теоретичні основи психології є основою соціальної роботи з клієнтом. Необхідність достатньо високої психологічної компетенції обумовлюється тим, що соціальний працівник, по-перше, повинен постійно співпрацювати з професійними психологами, психотерапевтами та знаходити з ними порозуміння; по-друге, розрізняти ті випадки, коли під «маскою» соціальної проблеми ховається проблема психологічна чи навіть психіатрична і є необхідність направляти клієнта до відповідного спеціаліста; по-третє, треба вміти надати первинну соціальну підтримку нужденним в ній людям; по-четверте, постійно спілкуючись з людьми, обтяженими психологічними проблемами, соціальний працівник повинен володіти принципами психологічно правильного спілкування з ними.

У практиці соціальної роботи одне з центральних місць належить індивідуальній роботі з клієнтом. Часто соціальний працівник стикається з помилковими діями людей, їх розгубленістю, безпорадністю, хворобливим сприйняттям оточуючих не тільки в екстремальних, напружених, але й у звичайних ситуаціях. Нерідко допомоги соціального працівника потребують люди, які не можуть вирішити свої проблеми через погіршення фізичного стану (особи похилого віку, самотні, хворі, інваліди). У них, як правило, спостерігаються і своєрідні прояви психіки: агресія, агресивність, конфліктність, знижена стресостійкість, депресія, аутизм і т.д. Крім того, соціальної допомоги

потребують люди, які не вміють або не знають, як вибрати шлях для вирішення своїх проблем, знайти сили для реалізації своїх намірів. Об'єктом діяльності соціального працівника є й особи, що знаходяться в зміненому (але в межах норми) душевному стані, де найчастіше провідна роль належить психологічній складовій [11].

Варіанти соціологічної допомоги людині різноманітні. Але вони тільки тоді є ефективними, коли вони застосовуються у поєднанні теорії, методології та технології та обов'язково з використанням психологічних знань. Фахівцю у сфері соціальної роботи важливо вміти вибрати і використовувати в практичній діяльності методи відповідно до індивідуальності конкретної людини і враховуючи її соціальні потреби та інтереси. Тому соціальний працівник повинен враховувати психологічну складову особистості клієнта в першу чергу. Всі психологічні стани та особливості поведінки клієнтів викликані, з одного боку, зовнішніми соціальними (або стихійно-природними) причинами, зокрема соціально-економічними труднощами, бідністю, безробіттям, виходом на пенсію та її низьким рівнем життя, зловживаннями представників влади і насильством з боку інших людей і груп (в тому числі, пов'язаних з криміналом), невдачі в особисто-сімейному житті (розлучення або розлад у родині тощо), національно-расові конфлікти, наслідки участі у військових діях, перебування в екстремальних ситуаціях (важка хвороба, інвалідність, стихійні лиха тощо). З іншого боку, психологічні проблеми клієнтів обумовлені особливостями самої особистісної структури. Саме накладення зазначених об'єктивних життєвих ситуацій і суб'єктивних внутрішніх особливостей даної людини призводить у результаті до психологічної незадоволеності нею своїм життям. Звідси цілком зрозуміло, що соціальний працівник зобов'язаний у своїй роботі з клієнтами надати йому не тільки соціально-організаційну допомогу в рамках своїх можливостей, але й вміти досить грамотно вирішувати суто психологічні проблеми клієнта, активно використовуючи корекційно-реабілітаційні методи і засоби [12].

Соціальна допомога населенню надається по тим же напрямках, що і практична психологія. Серед численних методів і засобів корекції та реабілітації клієнтів, що відносяться до методів практичної психології важливе значення у соціальній роботі з клієнтами мають психологічне консультування та психотерапія, що представляють собою різноманітний набір конкретної техніки, методик, і прийомів, що використовуються в практичній роботі. За допомогою психологічного консультування, мета якого полягає в тому, щоб допомогти індивіду знайти якомога більше варіантів поведінки для активної взаємодії з людьми і соціальними групами всередині соціуму. Важливим напрямком практичної психології є психотерапія. Це організований вплив на психіку клієнта з метою її відновлення або трансформації. Як правило, вона здійснюється соціальними працівниками за сприяння медиків та психологів. Терапевтична технологія має велику кількість психотехнічних, інструментальних,

тренінгових методів впливу. Слід відзначити те, що і психологічне консультування та психотерапія у вирішенні проблем клієнтів спираються на базові принципи і тому включають цілу низку відповідних основних підходів: діагностичний (діагностична шкала), функціональний (функціональна шкала), метод вирішення проблем, психоаналітичний, когнітивний, біхевіоральний (поведінковий), мультимодальний (включає поряд з біхевіоральним також аналіз сенсорних процесів особистості, міжособистісних відносин, уяви), екзистенціально-гуманістичний (гуманістична та екзистенціальна психологія), трансактний підхід (на основі трансактного аналізу гештальт психології), системний, інтегративний (на основі принципу: для кожного клієнта своя психотерапія), онтопсихологічний, підхід з позицій трансперсональної психології, діяльнісний підхід та інші.

Велике значення має і знання соціальним працівником, крім основ психоконсультування та психотерапії і методу практичної психології – психодіагностики. Клієнт виробляє власне ставлення до отримання інформації та приймає рішення про її використання. Також в роботі соціального працівника корисним є застосування ще одного методу практичної психології – психологічної корекції, коли для клієнта розробляється індивідуальна програма певного виду діяльності (читання, письмо, рахунок тощо) відповідно до загальних вимог.

Важливим в роботі соціального працівника є використання методу практичної психології – психопрофілактичної роботи, яка спрямована на те, щоб завчасно попереджати можливі порушення в розвитку індивіда, створюючи умови для повноцінного психічного розвитку на кожному віковому етапі.

Таким чином, при роботі з клієнтом соціальному працівнику часто доводиться використовувати різні психологічні прийоми. Це обумовлено тим, що соціальному працівнику в першу чергу доводиться працювати з особистістю клієнта.

Висновки. Іконане дослідження дозволяє дійти обґрунтованих висновків. По-перше, знання теоретичної та практичної психології допомагає у вирішенні не тільки психологічних, але й соціальних проблем особистості та сприяє розвитку особистості та створенню сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі. По-друге, доведено суттєвий зв'язок соціальної роботи з психологічною складовою, що полягає у застосуванні методів практичної психології. По-третє, доведено, що знання основ психо-діагностики, психоконсультування, психокорекції та психотерапії сприяє підвищенню ефективності роботи соціального працівника. По-четверте, доведено необхідність щорічного удосконалення курсу «Соціальна робота та психологічна служба» спеціальності 053 «Психологія» сучасними соціологічними методами та формами для формування конкурентоспроможного фахівця-психолога.

Перспективу подальших розвідок ми пов'язуємо з подальшою розробкою методичних рекомендацій для

проведення лекційних та семінарських занять, самостійної роботи студентів із курсу «Соціальна робота та психологічна служба».

Список літератури

1. Бондаренко, О.Ф. (1996). *Психологічна допомога особистості* : [учбовий посібник для студентів старших курсів психологічних факультетів та відділень університетів]. Х. : Фоліо. 237 с.
2. Вірна, Ж.П. (2003). *Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога* : монографія. Луцьк: Вежа. 320 с.
3. Коваленко, А.Б., Корнєв, М.Н. (2006). *Соціальна психологія* : підручник. К. : Геопринт. 400 с.
4. Москаленко, В.В. (2008). *Соціальна психологія* : підручник. Вид. 2-ге, перероб. та доп. К. : Центр учбової літератури. 688 с.
5. *Основи соціальної психології* : навч. посіб. (2008). О.А. Донченко та ін. ; за заг. ред. М.М. Слюсаревського. К. : Міленіум. 495 с..
6. *Основи практичної психології* : підручник для ВНЗ (2006). В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. 3-тє вид., стереотип. К. : Либідь. 536 с.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. (2004). *Соціальна психологія*. К. : Либідь. 576 с.
8. Панок, В.Г., Острова, В.Д. (2010). *Психологічна служба вищого навчального закладу*. К. : «Освіта України». 230 с.
9. Панок, В.Г. (2010). *Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку* : монографія. Чернівці : Технодрук. 486 с.
10. *Психологічна служба* : підруч. (2016). В.Г. Панок (наук. ред.), А.Г. Обухівська, В.Д. Острова та ін.]. К. : Ніка-Центр. 362 с.
11. Ромм, М.В., Ромм, Т.А. (1999). *Теорія соціальної роботи* : навчальний посібник. К. : 255 с.
12. *Соціальна робота і психологія*. Retrieved from <https://ua-referat.com/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82>
13. Deaux, K., Dane, F., Wrightsman, L. (eds). (1993). *Social Psychology in the '90s*. Brooks Publishing Company, California. Retrieved from <https://gsep-programs.pepperdine.edu/programs/psyd-in-clinical-psychology/>
14. Deaux, K., Homslein, H. (eds). (1975). *Applying Social Psychology: Implications for Research, Practice, and Training*. New York, John Wiley & Sons. Retrieved from <https://www.springer.com/journal/>
15. Stroebe, W. & Stephenson, G.M. (1996) *Introduction to social psychology: A European perspective* (2nd ed.). Oxford: Blackwell Publishers. 698 p.
16. Shaver, K. (1977). *Principles of Social Psychology*. Winthrop Publishers Inc., Cambridge, Massachusetts. 662 p.
17. Stephan, C.W., Slephan, W.G. (1990). *Two Social Psychologies*. Wardsworth Company, Belmont, California. Retrieved from <https://melimde.com/g-m-andreeva-socialenaya-psihologiya.html?page181>
18. Strickland, L., Aboud, E., Gergen, K. (eds). (1974). *Social Psychology in Transition*. New York and London, Plenum Press. Retrieved from <https://www.springer.com/journal>

References (transliterated)

1. Bondarenko, O.F. (1996). *Psychologichna dopomoha osobystosti* : [uchbovyi posibnyk dlia studentiv starshykh kursiv psykholohichnykh fakultetiv ta viddilen universytetiv]. Kh. : Folio. 237 s.
2. Virna, Zh.P. (2003). *Motyvatsiino-smyslova rehuliatytsiia u profesionalizatsii psykholoha* : monohrafiia. Lutsk: Vezha. 320 s.
3. Kovalenko, A.B., Korniev, M.N. (2006). *Sotsialna psykholohiia* : pidruchnyk. K. : Heoprynt. 400 s.
4. Moskalenko, V.V. (2008). *Sotsialna psykholohiia* : pidruchnyk. Vyd. 2-he, pererob. ta dop. K. : Tsentr uchbovoi literatury. 688 s.
5. *Osnovy sotsialnoi psykholohii* : navch. posib. (2008). O.A. Donchenko ta in. ; za zah. red. M.M. Sliusarevskoho. K. : Milenium. 495 s..
6. *Osnovy praktychnoi psykholohii* : pidruchnyk dlia VNZ (2006). V. Panok, T. Tytarenko, N. Chepelieva ta in. 3-tie vyd., stereotyp. K. : Lybid. 536 s.
7. Orban-Lembryk L.E. (2004). *Sotsialna psykholohiia*. K. : Lybid. 576 s.
8. Panok, V.H., Ostrova, V.D. (2010). *Psykholohichna sluzhba vyshchoho navchalnogo zakladu*. K. : «Osvita Ukrainy». 230 s.
9. Panok, V.H. (2010). *Praktychna psykholohiia. Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku* : monohrafiia. Chernivtsi : Tekhnodruk. 486 s.
10. *Psykholohichna sluzhba* : pidruch. (2016). V.H. Panok (nauk. red.), A.H. Obukhivska, V.D. Ostrova ta in.]. K. : Nika-Tsentr. 362 s.
11. Romm, M.V., Romm, T.A. (1999). *Teoriia sotsialnoi roboty* : navchalnyi posibnyk. K. : 255 s.
12. *Sotsialna robota i psykholohiia*. Retrieved from <https://ua-referat.com/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82>
13. Deaux, K., Dane, F., Wrightsman, L. (eds). (1993). *Social Psychology in the 90s*. Brooks Publishing Company, California. Retrieved from <https://gsep-programs.pepperdine.edu/programs/psyd-in-clinical-psychology/>
14. Deaux, K., Homslein, H. (eds). (1975). *Applying Social Psychology: Implications for Research, Practice, and Training*. New York, John Wiley & Sons. Retrieved from <https://www.springer.com/journal/>
15. Stroebe, W. & Stephenson, G.M. (1996) *Introduction to social psychology: A European perspective* (2nd ed.). Oxford: Blackwell Publishers. 698 p.
16. Shaver, K. (1977). *Principles of Social Psychology*. Winthrop Publishers Inc., Cambridge, Massachusetts. 662 p.
17. Stephan, C.W., Slephan, W.G. (1990). *Two Social Psychologies*. Wardsworth Company, Belmont, California. Retrieved from <https://melimde.com/g-m-andreeva-socialenaya-psihologiya.html?page181>
18. Strickland, L., Aboud, E., Gergen, K. (eds). (1974). *Social Psychology in Transition*. New York and London, Plenum Press. Retrieved from <https://www.springer.com/journal>

Надійшла (received) 22.05.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Гура Тетяна Віталіївна (Tetiana Hura) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна, кандидат педагогічних наук, доцент; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2323-3440>;

Асєєва Ірина Володимирівна (Iryna Asiieva) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», асистент кафедри загальної та неорганічної хімії, кандидат педагогічних наук; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9678-2681>